

RASPRAVE I ČLANCI

Dr RANKA GAŠIĆ, viši naučni saradnik
Institut za savremenu istoriju
Beograd, Trg Nikole Pašića 11

UDK 94:339.92(497.1:430)"193"
351.823.3(497.1)"193"
339.727.24(497.1:430)"193"

PRODOR NEMAČKOG KAPITALA U BEOGRADSKA RUDARSKA AKCIONARSKA DRUŠTVA TRIDESETIH GODINA 20. VEKA*

APSTRAKT: U članku je reč o nemačkim i domaćim kompanijama i akcionarskim društvima u oblasti rudarstva i metalurgije, koje su bile instrument širenja nemačkog privrednog uticaja u Jugoslaviji pred Drugi svetski rat. Obrađeno je delovanje nekoliko velikih nemačkih koncerna u ovoj privrednoj grani putem preuzimanja kontrole nad domaćim preduzećima, kao i putem veza sa beogradskom privrednom i poslovnom elitom.

Ključne reči: rudarstvo, nemački kapital, beogradska elita, privredna istorija

Interesovanje nemačke privrede za Balkan i Podunavlje ima dugu istoriju, koja je bila uslovljena geopolitičkom pozicijom i odnosom ova dva privredna i politička prostora. Još od stvaranja nemačkog Rajha 1871. godine u političkim i privrednim krugovima postojala je kontinuirana težnja za ovladavanjem „velikim privrednim prostorom“ koji bi obuhvatao srednju i jugoistočnu Evropu¹, privrednim i političkim sredstvima,¹ dok su potrebe

* Rad je deo projekta *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku: između demokratije i diktature* (177016), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ O „velikom privrednom prostoru“ postoji obimna literatura. Neki od radova na ovu temu jesu: Johann Wuescht, *Jugoslawien und das Dritte Reich. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehungen von 1933 bis 1945*, Seewald Verlag Stuttgart, 1969; Milan Ristović, *Nemački „novi poredak“ i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45. Planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991; William Grenzebach, *Germany's Informal Empire in East-Central Europe*, Stuttgart 1988; Hans Juergen Schroeder, *Jugoistočna Evropa kao „nezvanična imperija“ („informal Empire“) nacionalsocijalističke Nemačke – Primer Jugoslavija 1933–1939*, Istorijski glasnik, 1–2, 1976, 48–81; Andrej Mitrović, *Ergaenzungswirtschaft. O teoriji jedinstvenog privrednog područja Trećeg Rajha i jugoistočne Evrope (1933–1941)*, Jugoslovenski istorijski časopis, 3–4, 1974, 5–43; isti, *Nacistička ideja velikog privrednog prostora i Jugoistočna Evropa (1940)*, Zbornik Filozofskog fakulteta XI–1, 1970, 709–731; isti, *Deutschland*

balkanskih država za nemačkim prostorom bile na prvom mestu ekonomske. Političke veze koje iz toga proizilaze bile su posledica, odnosno rezultat potrebe da se ekonomskim vezama dâ odgovarajući politički okvir, bez kojeg bi se one znatno teže mogle održavati. Kako je Nemački rajh posle Prvog svetskog rata izgubio prekomorska tržišta, trebalo je taj gubitak nadomestiti širenjem ka jugoistoku Evrope. Velika ekonomska kriza stavila je tačku na nemačke planove o osvajanju svetskog tržišta, pa je tako koncepcija „velikog“, odnosno „dopunskog privrednog prostora“, postala ponovo aktuelna. Tridesetih godina, ovo pitanje se posebno zaoštrava i u političkom smislu, u kontekstu priprema za rat i autarhičnog privrednog sistema u Trećem rajhu.

Sve do Prvog svetskog rata, nemački kapital je malo učestvovao u privredi Srbije, pošto je ovo tržište bilo prepušteno Austro-Ugarskoj. Privredne veze sa Austrijom su, prema tome, tradicionalne, i treba ih posmatrati u sklopu sa privrednim vezama sa Nemačkom, iz više razloga – tridesetih godina Austrija postaje deo Trećeg rajha, a bečke banke inače predstavljaju osnovni kanal preko kojeg nemački, ali i međunarodni kapital, stiže na Balkan. Prodor nemačkog kapitala u Srbiju počeo je još sedamdesetih godina 19. veka, a intenziviran je tokom osamdesetih. Velike nemačke banke tada su postale nosioci stvaranja 'velikog privrednog prostora' razgranavanjem poslova na Balkanu. U Srbiji je tada, posebno pred Prvi svetski rat, radila berlinska banka BHG (Berliner Handelsgesellschaft) koja se kod nas pojavila preko zajma srpske vlade od jednog međunarodnog konzorcijuma, čiji je ona bila član.² Međutim, glavni izvoznik kapitala u to vreme bila je Francuska, dok je Nemačka u tome znatno oskudevala. BHG je delovala na jačanju nemačkog privrednog uticaja, tako što je u Srbiju ulagala kapital koji je nabavljala u Parizu, i time što je pokušala da pretvaranjem Banke Andrejević u mađarsko-nemačko akcionarsko društvo 1908. godine (Banka Andrejević i Ko.)³ stvori instituciju za podržavanje nemačkog uvoza, čime

und Jugoslawien 1919–1933, Zbornik Filozofskog fakulteta XII–1, 1974, 567 i dalje; isti, *Berliner Handelsgesellschaft i Srbija*, Zbornik Filozofskog fakulteta XV–1, 1985, 167–197; isti, *Kontinuität und Diskontinuität in der deutschen Suedosteuropa-Politik 1914–1941*, Balcanica VIII, 1977, 559–572; isti, *Die wirtschaftlich-politische Auffassung von Suedosteuropa in der Weimarer Republik*, Balcanica XII, 1981, 149–180.

² Banka BHG se pre Prvog svetskog rata na srpskom tržištu udružila sa svojim partnerom, Pester Ungarischer Commerzialbank. Sakrivši se na ovaj način iza mađarskog kapitala, BHG je povećala svoje šanse da u uslovima carinskog rata Austro-Ugarske protiv Srbije izbegne neprijateljski odnos države-domaćina i sebi obezbedi uspešnije poslovanje. (Andrej Mitrović, *Nemačko-bugarški ugovor o Borskom rudniku od 5. maja 1916*, Istorijski glasnik, 1–2/1979, 27–55).

³ Ova banka je stvorena 1882. godine – vlasnici su bili Dimitrije i Lazar Andrejević, a njihov ortak Vasa Radulović. Od 1888. banka je bila u ortračkoj vezi sa Pester Ungarischer Commerzialbank, i kao nosilac mađarskog kapitala, kreditor velikog broja srpskih banaka

bi konkurisala francuskom kapitalu. Ovaj pokušaj, međutim, nije uspeo.⁴ Početkom 20. veka veliki izvoznik srpskog žita u Nemačku bila je berlinska kuća Najfeld, sa predstavništvima u Srbiji.

Nešto intenzivnije trgovačke veze Kraljevine Srbije sa Nemačkom stvaraju se tek tokom carinskog rata, 1905–1911. godine. Krajem 1906. i početkom 1907, osnovano je trinaest trgovinskih agencija u Evropi, od tog jedna u Berlinu. Ona je poverena privatnim licima.⁵ Tada je posebno porasla uloga Dojče banke (Deutsche Bank), preko koje je Berlin vodio svoju istočnu politiku. Pored toga, novembra 1906. u Berlinu je osnovan Nemački trgovinski sindikat za Istok (Deutsches Orient Handelssyndikat) za pomaganje nemačkih trgovačkih preduzeća na ovom području, a iste godine i Nemačko-srpsko trgovinsko društvo (Deutsch-serbische Handelsgesellschaft).⁶ Srbija je tada, 1907. godine, proširila postojeći trgovinski ugovor sa Nemačkom iz 1904.⁷ U ovo vreme je data i jedna od najznačajnijih koncesija nemačkom kapitalu – za podizanje fabrike šećera u Beogradu.⁸ Nemačka industrija je potisnula austrougarsku u isporukama železničkog materijala, vagona, šina, poljoprivrednih alatki, čeličnih proizvoda i tekstila, kao i u uvozu papira, boja, ulja i hemikalija.⁹ Pred Prvi svetski rat najveći deo agrarnog izvoza koji je ranije odlazio u Austro-Ugarsku, bio je preusmeren na Nemačku (i delom na Belgiju).¹⁰ Nemački kapital je inače dolazio u Srbiju uglavnom u vidu trgovačkog kapitala i kredita.¹¹

Uticajna sfera stranog kapitala bila je u međuratnom periodu jako velika i obuhvatala je gotovo sva veća industrijska preduzeća u Jugoslaviji. Glavnica onih u kojima je sudelovao inostrani kapital činila je tridesetih godina 72,67% od ukupne glavnice domaćih preduzeća u industriji, a udeo stranih akcionara bio je 52,80%. Kod preduzeća koja su bila u uticajnoj sferi stranog kapitala domaći kapital iznosio je 26,5%, a strani 73,5%.¹²

pre Prvog svetskog rata. Tokom carinskog rata i aneksione krize predstavljala je obaveštajni kanal za austrougarsko poslanstvo. Njena politička upotreba dovela je do teškoća u poslovanju, pa je na početku Prvog svetskog rata potpuno prestala sa radom. (Andrej Mitrović, *Pester Ungarischer Commerzialbank na Balkanu do 1918. godine*, Zbornik Matice srpske za istoriju, 34/1986, 43–80).

⁴ U ovome BHG nije uspela. Uskoro je morala da se povuče pred znatno jačom Francusko-srpskom bankom, stvorenom 1910. (Andrej Mitrović, *Berliner Handelsgesellschaft i Srbija*, Zbornik Filozofskog fakulteta, XV-1, 1985, 167–197).

⁵ D. Đorđević, *Carinski rat Austrougarske i Srbije 1906–1911*, Beograd 1962, 298, 300, 301.

⁶ Isto, 363, 380, 305–306, 312, 392, 639.

⁷ Ugovor sa Nemačkom iz 1904. bio je ograničen, pošto je tada najveći deo srpske trgovine bio upućen na Austro-Ugarsku.

⁸ D. Đorđević, *Carinski rat...*, 298, 301, 329–330, 392.

⁹ Isto, 486, 504–506, 693.

¹⁰ Isto, 504–505, 518.

¹¹ Isto.

¹² V. Rozenberg, *Inostrani kapital u jugoslovenskoj privredi*, Beograd 1937, 63–68

Inostrani kapital se u industriji pojavljuje u vidu filijala, afilacija, ili sudeluje kod domaćih preduzeća kod kojih nije očigledna veza sa inostranstvom. Afilacije, u kojima se zadržava firma matice, sa oznakom predikta „jugoslovensko“ ili bez nje, bile su najpogodniji oblik za delovanje stranih centrala, pošto su imale pravni status domaćih preduzeća. Time su postizale pravnu mogućnost za rad u Jugoslaviji i dolazile do domaćih deonica koje su imale prođu na berzama. Bilo je slučajeva u kojima je osnivan holding koji koncentriše akcije svih afiliranih preduzeća, ili onih u kojima samo naziv društva ukazuje na vezu sa inostranstvom.¹³

U vreme Kraljevine SHS/Jugoslavije engleski i francuski kapital imali su uvek prednost pred nemačkim. Sredinom tridesetih godina, francuski kapital je bio najzastupljeniji u filijalama industrijskih preduzeća, a odmah iza njega engleski. Znatno manje su bili zastupljeni američki i kapital iz ostalih zemalja, dok nemački nije uopšte imao udela.¹⁴ Njegov ubrzan rast beleži se upravo u godinama pred Drugi svetski rat.¹⁵ Od 1938. godine, usled političkih događaja u Evropi, anšlusa i okupacije Čehoslovačke, kao i sistematskog rada na stvaranju „velikog privrednog prostora“ na području jugoistočne Evrope, nemački kapital je potpuno ovladao ovim prostorom. Inače, privredne veze sa Nemačkom nisu zapravo nikada prekidane – ubrzo posle Prvog svetskog rata obnovljene su, da bi tokom tridesetih godina bile pojačane, što pokazuje kontinuitet i intenzivnost interesovanja nemačke privrede (i politike) za ove prostore. U međuratnom periodu, inače, došlo je do tešnje veze između privrede i politike, usled slabljenja i napuštanja principa čistog ekonomskog liberalizma i jačanja državne kontrole nad sferom poslovanja, čak i u zemljama klasičnog liberalizma. U svetlu ove činjenice, istraživanje privrednog uticaja dobija još veći značaj pošto direktno ukazuje na pravce razvoja političkih odnosa.

Godine 1934. u Berlinu je osnovana Jugoslovensko-nemačka trgovinska komora čiji su članovi bila sva nemačka preduzeća sa poslovnim interesima u Jugoslaviji.¹⁶ Osnivač je bio Srednjeevropski privredni savet (Mitteleuropäischer Wirtschaftstag – MWT).¹⁷ U Beogradu je februara 1935. for-

¹³ Isto, 27–34.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Živko Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke uoči Drugog svetskog rata*, Istorija XX veka, Zbornik radova II, Beograd 1963, 17.

¹⁶ Predsednik berlinske komore bio je u početku Difor fon Ferons (Dufour von Feronce), bivši poslanik, a kasnije dotadašnji potpredsednik, Karl Miler, direktor hemijskog koncerna „Ruetgerswerke“. Poslovođa ove komore bio je dr Firc Bertold (Fritz Berthold), inače stari funkcioner NSDAP. Osnivanje komore je sproveo Maks Han (Max Hahn), kao glavna ličnost MWT. (*Nemačka obaveštajna služba u staroj Jugoslaviji* II, Beograd 1955, 158–161).

¹⁷ Srednjeevropski privredni savet osnovan je 1924. kao privatno udruženje poslovnih ljudi iz Nemačke, Austrije i Mađarske, sa centrom u Beču. Godine 1930. nemačka grupa

miran Nacionalni komitet Jugoslovensko-nemačke trgovinske komore, od ličnosti koje su imale naročite privredne veze sa Nemačkom. Predsednik je bio Živojin Nešić, direktor pivare „Vajfert“ i rudnika „Kostolac“, potpredsednik Damjan Branković, predsednik Udruženja trgovačkih komisionara i agenata, jedan od najznačajnijih srpskih privrednika, sekretar Milan Lujanović, zastupnik Lajpciškog sajma u Beogradu, a blagajnik Milivoj Kostić, izvoznik, koji je još u vreme carinskog rata 1905–1911. izvezio šljive u Nemačku. Iza ove institucije stajali su krugovi krupnog kapitala i starog pruskog plemstva, od kojih su mnogi bili članovi masonskih loža.¹⁸

Rudarstvo je kapitalno intenzivna grana privrede, i stoga je jasno da se ono na našem tlu moglo razvijati jedino uz pomoć stranog kapitala, a da je udeo domaćih sredstava mogao biti samo minimalan. U ovu granu industrije strani kapital je zato dolazio u najotvorenijem obliku. Najveći deo ovih preduzeća bio je u obliku filijala, u kojima su uglavnom i vođeni poslovi. U ovoj grani u Jugoslaviji je sredinom tridesetih godina bilo petnaest stranih preduzeća sa 70% ukupnog kapitala. Do 1936. godine u domaćem rudarstvu nije uopšte bilo nemačkog i austrijskog kapitala.¹⁹ Engleski kapital je činio gotovo polovinu ukupnog stranog kapitala u ovoj oblasti (448,09 miliona dinara prema ukupnoj sumi od 910,08 miliona dinara). Pored toga, najveći deo ukupnog britanskog kapitala uloženog u Jugoslaviji bio je upravo u rudarstvu i topioničarstvu.²⁰ Tek poslednjih godina pred rat nemački uticaj na ovom polju se drastično povećao, da bi najveći zamah dobio početkom Drugog svetskog rata, 1939. godine. Razlog je bio urgentna potreba za strateškim sirovinama, a to su u oblasti rudarstva bili čelik, gvožđe, bakar, olovo, cink, aluminijum, antimon, hrom i nafta.²¹

Najveći broj rudarskih akcionarskih društava u Beogradu krajem tridesetih godina osnivale su, neposredno ili posredno, velike nemačke firme i koncerni iz oblasti rudarstva i metalurgije, a iza većine ovih preduzeća

je potpuno preovladala i na mesto predsednika došao je baron fon Vilmovski (Griff nach Suedosteuropa. Neue Dokumente ueber die Politik des deutschen Imperialismus und Militarismus gegenueber Suedosteuropa im zweiten Weltkrieg. Hrgs. von Wolfgang Schumann, Berlin 1973, 51–53).

¹⁸ Svi istaknuti članovi komore u Berlinu i Beogradu bili su masoni. Poslovođa Nacionalnog komiteta komore u Jugoslaviji bio je Georg Zal (Georg Saal), takođe mason, dok je Damjan Branković bio veliki besednik Velike lože Jugoslavija. Ova nemačka grupa, na čelu sa Vilmovskim i fon Haselom (nemačkim ambasadorom u Beogradu u vreme Vajmarske republike), bila je suprotstavljena Nojhauzenu i Geringu. Neki od njih su učestvovali u pokušaju atentata na Hitlera 1944. godine, a fon Hasel je zbog učešća u atentatu bio pogubljen. (*Nemačka obaveštajna služba...*, II, 158–161).

¹⁹ V. Rozenberg, *Inostrani kapital...*, 34–40.

²⁰ Isto, 34–40; Ž. Avramovski, *Jugoslovensko-britanski ekonomski odnosi...*, 246–250.

²¹ Dragan Aleksić, *Privreda Srbije u II svetskom ratu 1941–1944*, doktorska disertacija u rukopisu, Beograd 1996, 119.

stajao je Srednjeevropski privredni savet. MWT je inicirao osnivanje nekih firmi značajnih za privredu ovog područja – tako je 1937. stvoreno Društvo za istraživanje inostranih nalazišta ruda (Gesellschaft zur Erforschung auslaendischer Erzvorkommen) u Berlinu, koje je obavljalo istražne radove u Srebrenici, kao i u Borskom rudniku, gde je MWT 1940. postavio svog stručnjaka, inženjera F. Hermana (Hermann). Sredinom 1940. stvorena je Istočnoevropska trgovinska kompanija (Osteuropaeische Handels-Compagnie) koja se bavila antimonom, a postala je „društvo kćer“ Projsaga (Preussag – Preussische Bergwerks-und Huetten A. G), velikog koncerna sa važnim učešćem u domaćim rudarskim akcionarskim društvima.²²

Značajni nemački koncerni koji su osnivali svoje firme u Beogradu bili su sledeći: Elverat – rudarska zadruga za proizvodnju nafte (Gewerkschaft Elwerath Erdoelwerke) iz Hanovera, Rudarsko društvo za iskopavanje negvozdenih metala (Erzgesellschaft zur Erschliessung von NE-Metallen) iz Berlina, A. D „Mansfeld“ za rudarstvo i topioničarstvo (Mansfeld A. G. fuer Bergbau und Huettenbetrieb) iz Berlina, i A. D. Državne fabrike „Herman Gering“ (A. G. Reichswerke „Herman Goering“) iz Berlina²³ (sa preovlađujućim uticajem u oblasti rudarstva i industrije gvožđa i čelika na jugoistoku Evrope), i Friedrich Krupp A. G.

„Projsag“ je držao najveći broj akcija dva rudarska akcionarska društva u Beogradu – Lisanskih rudnika a. d. (osnovano 1930) i Montanije a. d. (osnovano 1936). Lisanski rudnici a. d. imali su rudnik i topionicu antimona u Lisi kod Ivanjice, dok je Montanija a. d. držala takođe rudnik i topionicu antimona u Zajači kod Krupnja u Bosni. Od osnivanja su pripadali kompaniji Franslavija iz Luksemburga, a 1937. došlo je do povećanja kapitala i promene vlasnika. Društvo je tada preuzeo MWT – u upravu su ušle značajne ličnosti ove organizacije: Maks Han (Max Hahn) i Karl Miler (Carl Muel-ler), predstavnik hemijskog koncerna Ruetgerswerke A. G. iz Berlina, a najveći akcionar je postao generalni konzul iz Beograda Maks Hajnhold (Max Heinhold), bivši generalni direktor Mansfeldovog koncerna.²⁴ U to vreme, prinosi iz ovih rudnika su bili ogromni (oko 1500 tona godišnje) i pokrivali su oko 50% potreba Rajha za ovim sirovinama.²⁵ Kada je 1940. u ovoj firmi vođstvo preuzeo „Projsag“, došlo je do fuzije sa Montanijom a. d.,²⁶ takođe u

²² Zwischenbericht vom MWT. Februar 1941, Bundesarchiv Berlin (dalje: BA) R63/186a; *Griff...*, dok. 31, 119,120; *Nemačka obaveštajna služba...*, II, 9.

²³ *Griff...*, dok. 165, 159.

²⁴ Isto, dok. 58, 152, nap. 121; *Nemačka obaveštajna služba...* II, 8.

²⁵ Die Entwicklung der wirtschaftspolitischen Beziehungen Deutschlands zu Ausland im Jahre 1938, Izveštaj RWM za 1938. godinu, BA Berlin, R7/3411.

²⁶ Osnivači Montanije a. d. bili su porodica Binder, Lav Brandajs i Nikola Sokolović. Početni kapital društva iznosio je 10.000.000 dinara, a po fuziji je povišen na 24.000.000 dinara. – AJ 65, 1185/2169.

vlasništvu „Projsaga“. Međutim, od početka su i ovde iste ličnosti iz MWT imale najvažniju ulogu (Maks Han, Karl Miler, Maks Hajnjold), da bi se od 1940. „Projsag“, preko svog direktora Hajnriha Viselmana (Heinrich Wisselmann), a od 1941. MWT, preko Vilmovskog (Wilmowsky), otvoreno pojavili kao vlasnici društva.²⁷ Po okupaciji, jula 1941. godine, ova dva društva dobila su zajednički naziv, Antimon a. d.²⁸ U Montaniji a. d. od samog osnivanja pojavljuje se beogradski advokat Vjekoslav Kisovec, povezan sa nemačkim kapitalom u više beogradskih firmi, kao pravni zastupnik ili akcionar. On je takođe u vreme okupacije zastupao nemačke firme, zbog čega je posle rata bio osuđen na konfiskaciju imovine.²⁹ Drugi beogradski advokat, takođe poznat i po političkim vezama sa Nemačkom, bio je Danilo Gregorić, koji je u društvu Lisanski rudnici a. d. zastupao najvećeg akcionara, Maksa Hajnholda. Danilo Gregorić je bio najizrazitiji pronemački i pronacistički orijentisan predstavnik beogradske političke i poslovne elite. Bio je pravni zastupnik velikog broja beogradskih preduzeća sa nemačkim kapitalom, kako pre, tako i za vreme Drugog svetskog rata, a takođe povezan i sa nemačkom obaveštajnom službom.³⁰

Nemački kapital je krajem tridesetih godina preuzeo i tri preduzeća čiji je vlasnik bio Radomir Pašić, sin Nikole Pašića. On je sa svojim prijateljima i saradnicima bio osnivač i vlasnik dela akcija u tri rudarska preduzeća – Jugoslovensko Plumbum a. d, Rudokop a. d. i Panonija petrolejsko a. d.³¹

²⁷ AJ 65, 1185/2169; *Compass* 1938, 269; *Britanski kapital...*, 73. U spisku liferanata ruda i metala pominje se i Montanija a. d. i njen „Rohstoffkommissar“ Jevtić, kao liferant antimona. (Pismo opunomoćenika za metale – RWM, 22. decembar 1939, Politisches Archiv des Auswaertigen Amtes (dalje: PA-AA), Bonn, Ha-Pol IVa, 110602)

²⁸ AJ 65, 1181/2165.

²⁹ Viking a. d. zavod za radiofoniju. – AJ 65, 1252/2236.

³⁰ On je bio Slovenac po rođenju, sin Cvetka Gregorića, ekonomiste i direktora Centrale industrijskih korporacija. Rođen je u Trstu 22. novembra 1909. Od maja 1924. studirao je na Pravnom fakultetu u Beogradu, gde je doktorirao 1936. godine sa tezom „Privredna i socijalna politika nacionalnoga socijalizma i njene doktrinarne osnove“. Bio je među osnivačima Jugoslovenskog akademskog kluba 1929. godine. Sa nemačkom obaveštajnom službom bio je povezan preko Josefa Hribovšeka, atašea za štampu nemačke ambasade, Slovenca koji je postao nemački državljani. Bavio se i novinarstvom – kao čovek od izuzetnog poverenja Nemaca, postao je politički direktor vladinog dnevnog lista *Vreme* na njihovu sugestiju, 1940. godine. U Nemačkoj je stekao brojne veze, pošto ga je Stojadinović poslao da prouči nacističke metode propagande. Njegovo delovanje u spoljnoj politici čine dve tajne misije u Berlinu, novembra 1940. i februara 1941, koje je obavio po nalogu premijera Dragiše Cvetkovića. U toku rata, 1943. godine, Gregorić je opisao ove događaje u knjizi *Samoubistvo Jugoslavije*. Na unutrašnjoj političkoj sceni bio je zagovornik fašističkih ideja. Osnivač je Vrhovnog odbora pokreta „Zbor“, šef odseka za propagandu i starešina omladine „Zbora“ Kada se razišao sa Ljotićem i zajedno sa grupom članova bio izbačen iz „Zbora“ novembra 1937, prišao je Milanu Stojadinoviću. Boravio je 1943. u Beču. Jula 1945. proglašen je za ratnog zločinca i osuđen na doživotnu robiju. Umro je 1957.

³¹ AJ 65, 1185/2169; AJ 65, 1183/2167; AJ 65, 1198/2182.

Prva dva preduzeća su osnovana 1937, a drugo 1938. godine. Sva tri su osnovana kao društva sa domaćim kapitalom, međutim, pošto je nafta bila jedna od najznačajnijih strateških sirovina za Rajh, naknadno su bila preuzeta od Nemaca. Jugoslovensko Plumbum a. d. zaključilo je opcioni ugovor za vršenje radova na njihovim terenima kod Srebrenice, sa firmom Društvo za istraživanje inostranih nalazišta rude iz Berlina (Gesellschaft zur Erforschung auslaendischer Erzvorkommen m. b.H. Berlin), koja je upravo 1937. osnovana na inicijativu MWT.³² Rade Pašić je, kao vlasnik najvećeg dela akcija društava Rudokop a. d. i Panonija petrolejsko a. d. (u ovom drugom zajedno sa beogradskim trgovcem Ilijom K. Panićem, članom Rotari kluba i vlasnikom ciglane, jednim od važnijih akcionara društva Kopaonik a. d.),³³ zaključio ugovor sa nemačkom firmom „Elverat“ iz Hanovera, kojim je ona preuzela prava istraživanja na svim terenima Panonije petrolejskog a. d. U cilju sprovođenja tih radova, firma „Elverat“ je osnovala društvo Jugopetrol a. d. (ranije Rudokop). Marta 1939, kada su ova društva preuzeta, najviše akcija pripalo je kompaniji „Elverat“ iz Hanovera, kao i kompanijama „Proj-sag“ i „Vintershal“ (Wintershall) iz Kasela, koja je dala postrojenja za bušenje. Tada je glavica Rudokopa a. d. povećana sa 1.000.000 na 25.000.000 dinara. Rade Pašić je ostao i dalje jedan od najvećih akcionara Jugopetrola a. d., a pored njega najveći uticaj imali su Karl Gemind, vođa Nemačkog fronta rata (Deutsches Arbeitsfront) u Beogradu, kao akcionar, i Franc Nojhauzen (Franz Neuhausen) kao član nadzornog odbora.³⁴ Dakle, u poslovima eksploatacije nafte kao najvažnije sirovine za ratnu privredu, politički faktor je, umesto privrednog, imao odlučujuću ulogu. Pravni zastupnik Jugopetrola a. d. bio je advokat Radoje Vukčević, inače u vezi sa Nojhauzenom, koji je takođe zastupao veliki broj nemačkih firmi u Beogradu pre i za vreme Drugog svetskog rata, zbog čega je 1945. bio osuđen na konfiskaciju imovine.³⁵ Zajedno sa R. Pašićem, kao akcionari se javljaju uglavnom ista

³² Radomir N. Pašić je prethodno zaključio ugovor o 25-godišnjem zakupu zaštitnih polja kod Srebrenice sa Rudarskom zadrugom „Bosnia“ iz Sarajeva (preko ministra šuma i rudnika Đure Jankovića). Ugovor je prenet na a. d. sa domaćim kapitalom. – AJ 65, 1185/2169.

³³ Pašić je sa ministrom šuma i ruda Đurom Jankovićem zaključio ugovor o prelasku svih njegovih prava koje je stekao 1920. ugovorom sa državom, na Panonija petrolejsko a. d. – AJ 65, 1198/2182.

³⁴ AJ 65, 1183/2167; AJ 65, 1198/2182; *Nemačka obaveštajna služba...* II, 40.

³⁵ AJ 65, 1183/2167. – Vukčević je rođen u Crnoj Gori 1897. godine. Učestvovao je u Prvom balkanskom ratu kao dobrovoljac. Studirao je prava u Beogradu, a u Berlinu je doktorirao sa tezom „Država i sindikati“. Proučavao je uporedno pravo u Parizu i Oksfordu. Politički orijentisan ka građanskoj levici, bio je član Socijalne i kulturne akcije, koju je osnovao Dragoljub Jovanović. Za vreme rata radio je za pokret Draže Mihailovića, a krajem rata je emigrirao i živeo u Kanadi i SAD. Umro je 1976. – Radoje Vukčević, *Na sudbonosnoj raskrsnici*, priredio Kosta Nikolić, Beograd 2004, 7.

lica u svim akcionarskim društvima gde je on imao akcije – advokat Sava Pavlović, privatijer Đura Ilkić, dr Predrag Jovanović (sekretar R. Pašića), penzioneri Andra Petrović i Živojin Belopavlić, advokati Branko Logar i Bogdan Lekić, Kosta Pavlović, činovnik MIP-a u diplomatskoj službi,³⁶ Branko Pliverić, generalni direktor Prve hrvatske štedionice i Ilija K Panić.³⁷

Geringov generalni opunomoćenik u Jugoslaviji Franc Nojhauzen, inače generalni konzul, šef nemačkog Saobraćajnog biroa i glavna ličnost nemačke obaveštajne službe u Beogradu, pojavljivao se kao osnivač, vlasnik akcija ili držalac funkcija u firmama sa nemačkim kapitalom koje su, samim tim, stajale pod direktnom kontrolom Geringa i Četvorogodišnjeg plana. Pored učešća u nadzornom odboru Jugopetrola a. d. od 1939. godine, on je bio i predsednik i sopstvenik 98% akcija društva Jugomontan a. d., osnovanog 1940. sa kapitalom koji je ubrzo sa 5.000.000 povećan na 15.000.000 dinara (ovo društvo takođe je zastupao advokat Radoje Vukčević). Jugomontan a. d. je inače bila ispostava kompanije „Rudarsko društvo“ (Montangesellschaft), trgovinske organizacije koncerna „Mansfeld“. Na Jugomontan a. d. preneti su mnoga rudarska prava, između ostalog i koncesije nalazišta molibdena kod Mačkaticice.³⁸ Društvo je istraživalo nalazište olova i bakra u Brskovu od 1940, gde je već od 1937. MWT vršio slična istraživanja.³⁹ Ovo akcionarsko društvo osnovali su nemački obaveštajci, Austrijanci Hans Štajger (Steiger) i Robert Dirigl (Duerrigl), zajedno sa Nojhauzenom, koji su do tada radili u „Alatini“ rudnicima (Allatini Mines Ltd). Povukli su za sobom još neke službenike „Alatini“ rudnika koji su činili njihovu obaveštajnu mrežu.⁴⁰ Od domaćih ljudi, među istaknutijim osnivačima Jugomontana a. d. nalaze se Ilija Mihajlović, predsednik Šumadijske kreditne banke, Časlav Nikitović,⁴¹ generalni direktor Silos a. d, dr Aleksandar Jevremović, direktor Prizada i V. Petrović, predsednik Mesarske zadruge.⁴²

³⁶ Rođen u Beogradu 20. februara 1905. Postavljen za pripravnika kao diplomirani pravnik, 5. marta 1928, a za pisara 12. marta 1931. Oženio se 1931. Marijom St. Đukić. U istoj službi bili su njegov otac Stevan K. Pavlović, braća od strica Milan D. i Milutin D. Pavlović, rođaci Boško Hristić i Mita Topuzović. Govorio je potpuno francuski, engleski i nemački jezik. Premešten 1932. u Političko odeljenje, a novembra 1933. u Konzularno-priredno odeljenje. Marta 1934. unapređen je za sekretara. Avgusta 1935. poslat je za sekretara u Poslanstvo u Briselu. Iste godine je odlikovan ordenom Viteza Sv. Mauricija i Lazara. U Bukurešt je premešten 1936. Decembra 1941. upućen je na rad u Predsedništvo Ministarskog saveta. – AJ, fond Ministarstva inostranih poslova 334, personalna dosijea MIP, dosije Koste Pavlovića.

³⁷ AJ 65, 1185/2169; AJ 65, 1183/2167; AJ 65, 1198/2182.

³⁸ Ž. Avramovski, *Treći Rajh i Borski rudnik*, Bor 1975, 83, nap. 176; *Nemačka obaveštajna služba...* II, 39.

³⁹ Zwischenbericht vom MWT, Februar 1941, BA R63/186a.

⁴⁰ *Britanski kapital...*, 214.

⁴¹ Nikitović je inače bio sekretar JRZ i ministar poljoprivrede neposredno pred puč od 27. marta 1941. – Milan Stoimirović Jovanović, *Dnevnik*, Novi Sad 2000, 19; *Ustavi i vlade*

Nojhauzen je bio i na čelu Francuskog društva Borskih rudnika a. d. od 1940, kada je nemačka grupa preuzela ovo društvo. Interesovanje Rajha za borski bakar ima dužu predistoriju. Još tokom Prvog svetskog rata bakar je u Nemačkoj, kao neophodna strateška sirovina, bio veoma tražen proizvod. Posle prodora nemačke vojske u Srbiju 1915. godine, pojavila su se dva stručna memoranduma u Berlinu posvećena upravo borskom bakru. Pošto je Bor pripadao bugarskoj okupacionoj zoni, došlo je do međusobne borbe nemačkog, austrougarskog i bugarskog kapitala i njihovih političkih i vojnih faktora oko eksploatacije i vlasništva nad ovim rudnikom. Od 1916. Borski rudnik su uglavnom eksploatisali Nemci – od strane njihove države, vojske i kompanija, među kojima je najaktivnija bila Mansfeldova grupa.⁴³ Posle ulaska nemačkih trupa u Francusku, sedište Francuske kompanije Borskih rudnika našlo se pod okupacijom. Postavljen je administrator koji je odmah imenovao Nojhauzena za svog poverenika u Jugoslaviji. Započeli su pregovori sa Petenovom vladom o preuzimanju društva. Glavni kandidati za ulazak u konzorcijum Bor bili su „Mansfeld“ A. G., „Projsag“, najstariji proizvođač, sa tradicijom, iskustvom i kadrovima, i trgovačka firma Društvo „Metal“ (Metallgesellschaft A. G.) iz Frankfurta.⁴⁴ U februaru 1941. Gering je lično odlučio da učesnici u konzorcijumu Borskih rudnika budu „Mansfeld“, „Projsag“ i Jugomontan a. d, pošto su poslednje dve bile državne kompanije, a država je imala uticaja i u firmi „Mansfeld“. Tada je takođe bilo rešeno da Jugomontan a. d. prestane sa radom u ranijem svojstvu, kao organ Četvorogodišnjeg plana za eksploataciju Pašićevih koncesija, (za koje se još od ranije zauzimao Nojhauzen), i da se aktivira u Borskim rudnicima.⁴⁵ Nojhauzen je sve vreme bio glavna ličnost u ovoj kompaniji. Kada je formirana nemačka uprava za Borski rudnik (Bor Kupferbergwerke und Huetten A. G.), postao je predsednik upravnog odbora. On je bio zastupnik kompanije kod generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji i kod srpskih vlasti, kao i veza između pogona u Boru i uprave u Nemačkoj.⁴⁶

Kompanija Mansfeld A. G., sa tako značajnim učešćem u Borskom rudniku od 1940. godine, bila je najstarija nemačka kompanija bakra.⁴⁷ Pred-

Kneževine Srbije, Kraljevine Srbije, Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije (1835–1941), Beograd 1988, 276.

⁴² *Neue Freie Aussenhandel*, 11. mart 1940, BA Berlin, R 4902/8575.

⁴³ Mansfeld Gewerkschaften je bio najveći nemački proizvođač bakra, koji je koristio nalazišta u Vestfaliji. – Andrej Mitrović, *Nemačko-bugarski ugovor o Borskom rudniku od 5. maja 1916*, Istorijski glasnik, 1–2/1979, 27–55.

⁴⁴ Ž. Avramovski, *Treći Rajh i Borski rudnik*, 51, 53–54, 73, 81.

⁴⁵ Isto, 82–83.

⁴⁶ Isto, 137.

⁴⁷ Nastala je od sindikata za bakar (Mansfeldsche Kupferschiferbauende Gewerkschaft), osnovanog 1852. u Ajslobenu od pet topionica, koji je raspušten 1920. Već

stavnik Mansfeldove interesne grupe nemačkih firmi⁴⁸ bilo je beogradsko Jugoruda a. d, osnovano decembra 1938, sa glavnicom od 1.000.000 depovanom kod Opšteg jugoslovenskog bankarskog društva a. d. (OJBD).⁴⁹ Interes banke bio je u firmi zastupljen preko člana upravnog odbora, bančinog činovnika Radoslava Milosavljevića. Ovu firmu su, između ostalih, osnovali Metal a. d. (inače, vlasnik najvećeg dela akcija) i Minero a. d, čiji su predstavnici takođe bili u upravi Jugorude a. d. – pukovnik Petar Durnovo, ruski emigrant, najveći akcionar i jedan od osnivača Metala a. d. (inače nemački obaveštajac, povezan sa predstavnikom Gestapoa u Beogradu, Hansom Helmom),⁵⁰ kao i dr Adolf Vajsman (Weissmann), konzul iz Beograda, akcionar firme Minero a. d. Među osnivačima je i advokat Vjekoslav Kisovec. Firma „Mansfeld“ slala je tehničke stručnjake koji su za Jugorudu a. d. vršili istraživanja, a 1942. otkupila je sve njihove akcije.⁵¹ Jugoruda a. d. je 1939. preuzelo prava na istraživanje rudnika Bobija i Donja Studena od društva Minero a. d. – Adolf Vajsman je, inače, bio jedan od vlasnika koncesije na ove rudnike.⁵²

Koncern Državne fabrike „Herman Gering“ (Reichswerke „Hermann Goering“) takođe je osnivao i preuzimao rudarska akcionarska društva u Beogradu. Tako je u Beogradu 1940. od strane MWT osnovan Jugohrom. a. d, radi istraživanja hromnih nalazišta, u kojem su sve akcije bile podeljene između pomenutog koncerna i firme „Fridrih Krup“ (Friedrich Krupp A. G). MWT je poslao svog geologa, inž. Hermana, da vrši istraživanja, ali izgleda da ona nisu bila uspešna.⁵³ Iste godine nemački kapital je preko OJBD (koju je zastupao Georg Zal (Georg Saal)) preuzeo većinu akci-

1921. osnovana je kompanija Mansfeld A. G. fuer Bergbau und Huetttenbetrieb. Centrala je otkupljena 1938. od koncerna Salzdetfurth, a sediste prebačeno u Berlin, čime je nastao koncern Salzdetfurth-Mansfeld. – Ž. Avramovski, *Treći Rajh i Borski rudnik*, 72, nap. 154.

⁴⁸ Grupu su činile sledeće firme: Mansfeld A. G. fuer Bergbau und Huetttenbetrieb, Berlin; Stolbereger Metalwerke K. G. von Asten, Lynen und Schleicher, Stolberg; Montangesellschaft m. b. H. Berlin; Metal a. d. Beograd – AJ 65, 1186/2170.

⁴⁹ Više o nemačkom kapitalu u bankarstvu KJ: Vesna Aleksić, *Banka i moć. Socijalno-finansijska istorija Opšteg jugoslovenskog bankarskog društva a. d. 1928–1945*, Beograd 2002.

⁵⁰ *Nemačka obaveštajna služba... II*, 194.

⁵¹ AJ 65, 1186/2170.

⁵² Osnovano 1925, januara 1939. preneto iz Zagreba u Beograd. Nabavlja i prodaje rudne produkte i prava i vrši istraživanja. Glavnica 1.000.000 dinara. Uprava: iz Zagreba: Vlado Radan, generalni konzul; dr Lujo Vajsman, advokat iz Beograda; Čeda Jovanović, divizijski general u penziji; Ludvig Šistek, privatni činovnik iz Beograda; Dušan Jovanović, geolog; Živko St. Karalazić, advokat. Tokom 1938. ili 1939. dobili su koncesiju na rudnik „Bobija“, po sporazumu sa konzorcijumom Dana D. Jovanovića, Ludviga Šisteka i dr Adolfa Vajsmana. Posle ustupanja prava Jugorudi a. d., kao najveći akcionar već 1940. javlja se A. D. iz Ženeve, Marsan S. A, čije se akcije deponuju kod Francusko-srpske banke. Posle okupacije, Minero a. d. su preuzele nemačke firme i izvršena je likvidacija. – AJ 65, 1186/2170.

⁵³ Zwischenbericht vom MWT, Februar 1941, BA R63/186a; *Griff...*, 46 i dalje.

ja Rudne Glave a. d, koje je 1939. osnovala grupa industrijalaca, političara i advokata iz Ljubljane i Beograda. Državne fabrike „Herman Gering“ bile su zastupljene sa jednim delom akcija, da bi po okupaciji preuzele kompletan paket.⁵⁴ Jedan od osnivača Rudne Glave a. d. bio je Miloš Petrović iz firme „Marković i Petrović“. Ova firma se bavila isporukama u Nemačku kukuruza i žita (takođe važnih strateških sirovina). U vreme pregovora jugoslovenske i nemačke privredne delegacije u Drezdenu 1936. godine, Marković i Petrović su bili u stalnom kontaktu sa nemačkim poslanstvom u Beogradu. U njihovom interesu je bilo da bude ugovoren što veći kontingent za izvoz žita i kukuruza u Nemačku, dok je šef jugoslovenske delegacije Ivo Belin nastojao da bar deo ovih proizvoda bude prodat za devize u neklirinškim zemljama. Firma je inače dobijala procenat od Nemaca od svojih izvoznih poslova.⁵⁵

Veliki hemijski koncern IG Farbenindustrie infiltrirao se u domaće rudarske kompanije 1939. preko firme „Rudarsko društvo za dobijanje negvozdenih metala“ iz Berlina (Ezgesellschaft zur Erzschiessung von Nichteisenmetallen m. b. H. Berlin). Ova firma je finansirala poslove i istraživanja dva rudarska akcionarska društva u Beogradu, od kojih je jedno tada osnovano (Adir a. d. za istraživanje rudnih polja), a drugo preuzeto od britanskih vlasnika (Konstruktor a. d.). Predstavnici IG Farbenindustrie bili su osnivači, odnosno držaoci najvećeg broja akcija kod obe ove firme (inž. Hans Emihen (Oehmichen), dr Hajnrh Gatino (Heirich Gattineau) iz Berlina i direktor IG-Farbenindustrie, Majer-Kister (Meyer-Kuester), kao i Dragan Tomljenović, vlasnik firme Juganil i predstavnik IG Farbenindustrie u Zagrebu i Beogradu). Adir a. d. za istraživanje rudnih polja likvidirano 1942. godine.⁵⁶ Od domaćih lica akcionari u ovom društvu bile su istaknute ličnosti u privredi: dr Velimir Bajkić,⁵⁷ vlasnik i urednik *Narodnog blagosta-*

⁵⁴ Ugovor između Reichswerke A. G. fuer Erzbergbau und Eisenhuetten „Hermann Goering“ i osnivača Rada Hribara, inače predsednika Hipotekarne banke jugoslovenskih štedionica iz Ljubljane, sklopljen je u Beču, decembra 1939. – BA Berlin, R 7/981.

⁵⁵ Izveštaj nemačkog poslanstva u Beogradu u RWM, 26. januar 1937, PA-AA, Bonn, Ha-Pol IVa, 110630; Pismo iz nemačkog poslanstva u Beogradu Clodius-u u Ministarstvo spoljnih poslova, 16. februar 1937, PA-AA, Bonn, Ha-Pol IVa, R 110630-E533684-E533686.

⁵⁶ AJ 65, 1186/2170; Ovo društvo je imalo kapital od 3.000.000 dinara, deponovan kod OJBD.

⁵⁷ Rođen 20. februara 1875. u Velikom Gradištu. Završio Pravni fakultet u Beogradu i političku ekonomiju u Minhenu 1903. Od 1903. do 1909. docent političke ekonomije na Pravnom fakultetu u Beogradu. U periodu od 1914. do 1919. direktor Trgovačke škole u Bitolju, 1919. ekspert na Konferenciji mira u Parizu. U razdoblju 1919–1920. pomoćnik ministra finansija. Od 1920–21. redovni profesor političke ekonomije u Beogradu. Doktorska teza odbranjena u Minhenu, *Franzoesische Handelspolitik* (1904). Ostala dela: Pitanje o šećeru (1911), Kritičke studije o našim ratovima (1913), *Kritisches und Begriffliches vom Moratorium* (1915), *Monnaie, Banque et Bourse en Serbie* (1920). (Stanojević, *Narodna*

nja, tesno povezan sa anglo-američkim i nemačkim kapitalom, i jedan od najvećih srpskih i jugoslovenskih ekonomista, Đoka Ćurčin,⁵⁸ sekretar Industrijske komore Beograda, dr Milan Ulmansky, rotarijanac, direktor „Šipada“ i bivši ministar šuma i ruda, kao i pomenuti D. Tomljenović, advokat Emer Tartalja i trgovac Ilija Panić. (Đoka Ćurčin je, iako anglofil i istaknuti član Udruženja prijatelja Velike Britanije i Amerike u Beogradu, bio ovde povezan sa nemačkim kapitalom u svojstvu sekretara Industrijske komore Beograda). Godine 1940. iz uprave je izašao V. Bajkić, a na njegovo mesto došao dr Milan Lazarević, načelnik Ministarstva trgovine i industrije, koji je uživao izuzetno poverenje nemačkih privrednih i političkih krugova. Održavao je veze sa Francom Nojhauzenom, a za zasluge u unapređenju trgovine sa Nemačkom dobio je nemačko odlikovanje 1935. godine.⁵⁹

Firma Konstruktor a. d. je osnovana još 1930, ali je sve do 1939. bila u vezi sa engleskim kapitalom. Još od juna 1936. dobila je zastupništvo jedne nemačke firme,⁶⁰ pored drugih engleskih i američkih firmi koje je zastupala. Novi članovi uprave posle 1939. bili su predstavnici IG Farbenindustrie, Hans Emihen i Dragan Tomljenović, kao i beogradski advokat Emer Tartalja. Dragan Tomljenović je bio predsednik društva i držalac najvećeg broja akcija (realno u vlasništvu IG Farbenindustrie), dok je Ervin Centler (Erwin Zentler), direktor Rudarskog društva za dobijanje negvozdenih metala, koja je finansirala njihove poslove, bio u nadzornom odboru. Već 1940. ovo društvo je držalo najveći broj akcija, da bi ih 1943. preuzelo Društvo borskih rudnika. Za vreme Drugog svetskog rata Konstruktor a. d. zastupao je advokat Radoje Vukčević.⁶¹

enciklopedija SHS, I tom, 118). Pod njegovim rukovodstvom izvršena je zamena krunskih novčanica u razmeri 1 : 4 i donet Zakon o pretvaranju Narodne banke u emisionu banku za celu Jugoslaviju. Od 1921. zauzimao je istaknuto mesto u jugoslovenskoj privredi kao izvoznik, berzijanac i posrednik u velikim finansijskim operacijama. Od 1929. izdaje nedeljnik *Narodno blagostanje*, gde je osnivač, suvlasnik i glavni urednik. Tokom 30-ih godina davao je ton ekonomskoj publicistici zastupajući interes krupnog stranog kapitala, s kojim je bio najtešnje povezan (Standard Oil, švedski trust šibica Ericson, Phoenix, Bankverein, Bata, Ta-Ta i dr.). Bio je član Nedićeve vlade. Umro je u Buenos Ajresu 17. februara 1952. – *Enciklopedija Jugoslavije*, I tom, Zagreb 1955, 286.

⁵⁸ Rođen u Pančevu, sin fotografa, stariji brat Milana Ćurčina. Završio trgovačku akademiju u Lincu i konzularnu akademiju u Beču, do rata u konzularnoj službi – bio je austrougarski konzul u Odesi, vicekonzul u Bukureštu, konzul u Carigradu, sekretar Industrijske komore Beograda, predstavnik Jugoslavije u Međunarodnom birou rada u Ženevi. Značajan član uprave Udruženja prijatelja V. Britanije i Amerike i Niškog sirotišta. – Public Record Office (dalje: PRO) FO 371/20435, rolna 412, R 142/142/92; AJ 334, personalna dosijea MIP-a.

⁵⁹ *Nemačka obaveštajna služba...* II, 253; Pismo M. Lazareviću iz Ministarstva spoljnih poslova Reicha, 19. februar 1935, PA-AA, Bonn, Ha-Pol Clodius, R 105942 HOO6790.

⁶⁰ Deutsche Gold und Silber Scheideanstalt, Frankfurt a. M. – AJ 65, 1225/2209.

⁶¹ AJ 65, 1225/2209.

Prodor nemačkog kapitala u domaća rudarska preduzeća tridesetih godina direktan je rezultat političkih planova Trećeg rajha u sklopu priprema za rat. Korišćenje jugoistočne Evrope kao sirovinске baze od strane nemačkog Rajha nije bila istorijski nova pojava. Ona je imala svoju predistoriju još u 19. veku, ali se može reći da su tridesete godine vrhunac, zato što je u nemačkoj privredi tog vremena vladao princip autarhije. Državni vrh Trećeg rajha bio je jako motivisan da svim raspoloživim sredstvima pribavi sirovine značajne za ratnu privredu. To se jasno vidi po strukturi vlasništva i načinu preuzimanja domaćih rudarskih preduzeća. Iza svih transakcija stajalo je nekoliko velikih koncerna u nemačkom rudarstvu i metalurgiji, koji su, na različite načine, bili pod direktnim uticajem države (preko Hermana Geringa ili preko Srednjeevropskog privrednog saveta). U tim domaćim akcionarskim društvima, predstavnici jugoslovenske države i domaćeg dela kapitala bili su, takođe, na različite načine povezani poslovnim i političkim vezama sa Nemačkom – kao pravni zastupnici njihovih firmi, ličnim trgovačkim i poslovnim vezama, ili kao predstavnici države (ministarstava ili državnih preduzeća) koja je u to vreme bila raznim bilateralnim ugovorima tesno privredno povezana sa Trećim rajhom, što je dovelo i do političke zavisnosti.

Ranka Gašić

PENETRATION OF THE GERMAN CAPITAL IN THE BELGRADE
MINING STOCK COMPANIES IN THE 1930-TIES

Summary

The political agenda of the Third Reich in the 1930s and its preparations for the war resulted in a sharp increase of German capital penetration in the Southeast Europe. The use of southeast European industrial raw materials in Germany has been going on since the 1870s. However, it has reached its climax in the Nazi period due to the regime of economic autarchy. The Nazi state leadership was highly motivated to obtain raw materials which were essential for the war economy. This becomes apparent when looking into the ownership structure and the model of overtaking the shares of the mining stock companies based in Belgrade. Behind all such transactions there were a few powerful German mining concerns that were influenced by the state leadership, either by Hermann Goering directly, or through the „Mitteleuropaeischer Wirtschaftstag“. The representatives of Yugoslav capital and the Yugoslav state in the domestic mining stock companies were also, in many different ways, connected to Germany – either as legal advisors of the German firms, through their own business relations, or in their legal or political capacity as representatives of government bodies and government-owned corporations. The Kingdom of Yugoslavia was closely connected to the German economy in the late 1930s by several bilateral agreements, which ultimately led to its political dependence on the Third Reich.